

A dohányzás kultúrtörténete

Dr. Alexy György, EEl Tüdőgondozó Intézet, Pécs

Dr. Pál Klára, Siklós Kórház KHT, Belgyógyászati Osztály

A dohányzás kezdetei

A dohány élvezete összefügg a tűz és a füst megismerésével, melyeknek mágikus és rituális jelentőséget tulajdonítottak, csodálták. Nem csupán az élvezet miatt dohányoztak, hittek abban, hogy az istenek és a szellemek kedvüket lelik az égre szálló füstben.

Az első dohányültetvényeket időszámításunk előtt 3–5 ezer évvel kezdték telepíteni az Andok vidékén. Az észak-amerikai indiánok kultúrájának egyik legfontosabb rituális tárgya volt a békepipa (calumet). A vezér rágyújtott, majd körbeadta azzal a céllal, hogy elűzze az ártó szellemeket és a haragot. Szerepe volt az alku megpecsételésében is, a béke és barátság jelképe volt.

A maja és az azték templomok domborművein is láthatók a pipázási szokások egyes maradványai. A kínai ásatások során az ősi időkől származó pipafejek kerültek napvilágra.

Amikor 1492. október 12-én *Kolumbusz Kristóf*, az Újvilág felfedezője, az őslakóktól ajándékba dohánylevelet kapott, még nem tudott vele mit kezdeni. Ő soha nem dohányzott. A vele utazó spanyol matróz, *Rodrigo de Jerez* viszont megfigyelte a bennszülötteket, ahogyan kukorica és tök levelébe csavartak egy ismeretlen növényt. Ez volt a dohány, indián nevén tabacco. Izzó parázson meggyújtották, majd a szájukhoz vették. *Rodrigo de Jerez* számít az első európai dohányosnak. Később börtönbe került, mert nem tudott leszokni a dohányzásról.

Kolumbusz Kristóf a második útjára magával vitt egy *Pane* nevű szerzetest. Őt Haiti szigetén hagyta, és itt módja volt az indián szokásokat megfigyelni. Először ő számolt be az „izzó levélről és füstjéről”, valamint ennek a „kábulatba ejtő hatásáról”. Az első dohányszállítmányt 1511-ben *Pane* hozta az Óvilágba, így nemcsak a dohányzás híre, hanem maga a szárított dohánylevél is megérkezett a kontinensre.

A hódítók, *Cortez* és *Pizarro* elszánt katonái azért kezdtek dohányozni, mert a hiedelem szerint

ettől erősebbek és egészségesebbek lettek.

Cortez hozta az első dohánymagvakat Spanyolországba. Az első dohányzásról szóló mű *Casas* püspöktől származik, „Historia de las Indias” címmel. A kéziratban leírja a növényt és használatát. Európában először 1512-ben a spanyolok kezdtek dohányozni, de a dohány 1558-ban megjelent a lisszaboni piacon is.

Európában a dohány termesztése a francia orvos, *Jean Nicot* nevéhez fűződik, aki maga nem dohányzott. A dohányt a saját kertjében termesztette, és gyógyszerként alkalmazta. 1560-ban az állandó fejfájásban szenvedő *Medici Katalinnak* is küldött a porból, aki meggyógyult tőle. Ezt követően többen is érdeklődtek a „csodatevő növény és por” iránt, mely *Nicotról* kapta a nevét (*Nicotiana tabacum*). Őt tisztelték meg a tudósok 1828-ban a dohányméreg felfedezésekor is a „nicotin” elnevezéssel.

A növény elfüstölése a kor divatos szokása lett. Franciaországban először *V. Károly lotharingiai herceg* dohányzott. Itáliába *Girolamo Bernoni* pápai követ hozta Lisszabonból, és „csodanövényről” beszélt. Honossá vált Németországban, Svájcban és Ausztriában is. Az élénk portugál kereskedelem révén eljutott Indiába, Japánba, Afrika nyugati partvidékére és Kínába is. Dél-Afrikába a hollandok vitték, míg Kelet-Afrikába a franciák. Itt a megerjesztett dohány levét leszűrték, és a visszamaradt anyagot rágták.

Angliába nem a portugálok juttatták. *Francis Drake* angol tengerész és felfedező 1586-ban a nyugat-indiai vizekről dohánnyal megrakott spanyol gályákat fosztogatva tért vissza. A történetírók félelmetes jelenetként írták le,

Kolumbusz Kristóf
(1451–1506)

Jean Nicot
(1530–1600)

John Rolfe
(1585–1622) és
Pocahontas
(1595–1617)

amikor a hazatérő angolok orrukon és szájukon át füstöt eregettek. A „vadak szokása” egyszerre divat lett Londonban.

Az Oszmán Birodalomba az élénk portugál–török kereskedelem juttatta el a dohányt a 16. század végén. Mint mindenhol, itt is gyorsan terjedt a dohányzás; olyannyira, hogy sokan azt hitték, a dohány őshazája Levante. Az arab világban is megjelenik a portugál kereskedők közvetítésével.

A dohány nagyüzemi termesztése 1612-ben kezdődött, amikor *Pocahontas* hercegnő férje, *John Rolfe* virginai birtokára szállíttatott néhány palántát. A dohányzás legősibb formája a pipázás. Ez elterjedt egész Európában. A pipa jelenlegi formáját egy osztrák orvos, *Franz Vicarius* készítette.

A szivarozás kezdetéről nincsenek pontos adatok. Az Egyesült Államokba egy brit katonatiszt, Izraelbe *Putnam* viszi el Kubából 1762-ben. Később ő a Függetlenségi Háború egyik tábornoka lesz. Európában a spanyolokon keresztül terjed el a szivarozás, ezt követően divattá vált. Magyarországon Szegeden bukkant fel először *Babarczy Antal* révén.

A dohányzás virágkorát a 18. század hozta el. Ekkora már Európa-szerte elterjedt szokás lett. 1753-ban *Carol Linné* svéd botanikus a dohányt a *Nicotiana* fajba sorolta. A 19. században megjelenik a cigaretta, mely a dohányzás alkalmazkodása a rohanó életmódhoz.

A dohány útja Magyarországra

Magyarországra a 16. században két irányból érkezett be a dohány, illetve a dohányzás divatja. Délről a törökök, nyugatról az ellenük harcoló spanyolok hozták be. A közvetítők a végvárak spanyol zsoldos katonái, illetve a német és görög kereskedők voltak.

A korabeli feljegyzések szerint a dohány terjesztésében *Bornemissza Pál* erdélyi püspöknek volt szerepe, ő hozta az első palántát 1568-ban. *Báthori Kristóf* erdélyi fejedelemnek 1576-ban a török követ szárított dohánylevelet és pipát ajándékozott. *Apafi Mihály* erdélyi fejedelemhez kapcsolódik egy történet 1662-ből. Mivel pontosan szolgáltatta be az adót, Ali budai pa-

sától dohányt kapott ajándékba. Szenvedélyes dohányos lett, olyannyira, hogy a pasa érsekújvári táborában vendégeskedve súlyos nikotinmérgezést szenvedett. Csak a kirurgus gyors közbelépése mentette meg. Ezt követően minden országgyűlés témája lett a dohányzás, és megjelentek tilalmi rendeletek is.

II. Rákóczi Ferenc kurucai kezükben karddal, szájukban pipával vonultak harcba. *II. József* uralkodása alatt egyenesen pártolta a dohányzást, pipázást.

A cigaretta eredete nem tisztázott. Léteznek különböző legendák. Egyesek a sevillai koldusokat vélik „feltalálóknak” 1614-ből. Mások szerint a török–egyiptomi háborúban egy török katonának pipáját lövés érte, aki erre a pipában lévő dohányt papírba tekerte.

Az első gyártott és csomagolt cigaretták 1825 körül érkeztek Spanyolországba. 1833-ban megjelentek az első cigarettásdobozok is. A cigarettagyártó gépet *James Bonsack* találta fel 1881-ben. 1885-ben Kolozsvárott szivargyár létesült.

Az első tilalmak

I. János angol király „Dohányzás ellenében” című rendelete 1603-ban jelent meg. Ez volt az első szervezett füstmentes kampány. Az 1633-as súlyos konstantinápolyi tüzeset után *IV. Mu-rad* szultán halálbüntetést szabott ki a dohányzókra. Korábban még csak a saját pipájukkal szűrték át az orrát annak, akit rajtakaptak.

Norvégiában, Franciaországban és a spanyoloknál is rögtönítélő bíróságot vezettek be. Néha megelégedtek a fül levágásával. A svájciak szigorúbbak voltak, 1661-ben a tilalmat megszegő polgárok számára létrehozták a „dohányosok börtönét”. *I. Jakab* angol király maga írta „*A Caunter Blast to Tabacco*” című munkát 1604-ben. 1621-ben jelent meg a saját kezűleg írt „*Misocapnus*” latin nyelven. A pipát „a pokol kéményének” mondja, a dohány rabjait „elkárhozottnak” nevezi. Elhatározta, hogy az „ördögi tevékenységnek” véget vet.

Franciaországban *XIII. Lajos* megtiltotta a dohány kereskedelmi forgalmát, és csak gyógyszerként engedélyezte. *VIII. Orbán* pápa megtiltotta a sevillai püspökség templomaiban a tubákolást, és a dohányzást a „sátán füstjének” nevezte. Több erdélyi országgyűlés foglalkozott a dohányzás tiltásával, szigorú rendeletek jelentek meg.

A dohányzás mint szenvedély

A 17. században megjelent tilalmak kudarcot vallottak. Ennek okaként három tényező említendő: a pestis-járványok, a háborúk és az üzlet.

A pestis-járványok idején az orvosok megfigyelése szerint a túlélők között sok volt a dohányos. A korabeli vélemény az volt, hogy a füstölés hatásos ellenszere a pestisnek.

A harmincéves háborúban a katonáknak fontos volt a füstölő, mert azt hitték, hogy az bátorságot ad és megnyugtat. Az 1665-ös francia–holland háborúban is rendszeresen kaptak a katonák ellátmányként dohányt.

A harmadik dohányzást támogató tényező a benne rejlő anyagi haszon. Már a 16. század végén ráébredtek az uralkodók, hogy a dohány kitűnő pénzforrás. Angliában *I. Erzsébet* elsőként látta meg a nagy üzletet, majd *I. Károly* bevezette a dohány monopóliumot. Hasonlóképpen tett Franciaországban *Richelieu* bíboros a nagy kincstári haszon reményében.

A dohány mint orvosság

Az ókori Egyiptomban a dohányt a „nagy szellem ajándékának” tartották: dohánnyal kevert tésztát adtak a betegeknek. *Jean Nicot* 1560-ban flandriai kereskedőtől néhány tő dohányt ka-

pott, és egyik apródjának az orrárákját gyógyította vele. Ekkor mint „csodafű” szerepelt. Kínában, Indiában és Japánban a dohánylevél főzetét orvosságként használták. *Miguel Menandez* spanyol orvos 1571-ben írt munkájában mint csodálatos „új orvosságot” magasztalja. *Johann Neander* „*Tabacologia*” című könyve 1620 esetre javasolja gyógyszerként. A franciák szirupot és kenőcsöt készítettek belőle, és „szent fű”-ként mindenre használták: fogfájásra, fájdalomcsillapításra, borogatásra. Ekkor még nem ismerték a dohányzás káros hatásait, és azt sem tudták, hogy a dohány felelőtlen használata mérgezést okoz.

Csak a 20. század közepén jutott el az orvostudomány arra a felismerésre, hogy a dohányzás az egyik legkárosabb szenvedélyünk. ■

I. Erzsébet
(1533–1603)

Irodalom

1. Kovács Gábor (szerk.) A dohányzás és leszokás. Medicina Könyvkiadó, Budapest 2010.
2. Kovács Gábor, Manchin Róbert (szerk.) Dohányzás vagy egészséges életmód? Medicina Könyvkiadó, Budapest 2006.

